

Prof. dr. Damirka Mihaljević
Ana-Mari Bošnjak
Sveučilište u Mostaru / University of Mostar
Filozofski fakultet / Faculty of Philosophy

UDK 32 : 37 (497.6)

Pregledni naučni članak

POLITIKA OBRAZOVANJA I POLITIČKO OBRAZOVANJE U BiH

EDUCATION POLICIES AND POLITICAL EDUCATION IN BiH

Sažetak

Obrazovanje je bilo moćno sredstvo očuvanja društvenog poretka u socijalizmu pod čijom je egidom bilo jugoslavensko bratstvo i jedinstvo koje je dalje legitimiralo političko djelovanje. Promjena starog obrazovnog titulara u bosanskohercegovačkom slučaju je započeta u ratnom okruženju pa su škole podijeljene prema vojnim pozicijama i crtama bojišnice, a politika je regrutirala nastavni plan i program koji se koristio. Iako je u Bosni i Hercegovini učinjen značajan odmak od socijalističke paradigme i korak ka modernizaciji obrazovnog sustava kroz jačanje nacionalnih kultura i identiteta, kao posljedica ideološka idiosinkrazija je zadebljala diobe. Cilj odgoja i obrazovanja u društvima razorenim konfliktom ne bi trebala biti proizvodnja učenika koji su sposobni proći ispite i postići određeni propisani standard već reduciranje tenzija među društvenim grupama kreiranjem okruženja u kojem će se razotkrivati stereotipi i nuditi alternative. Za progresivan pomak u smjeru uvjerenja u univerzalne demokratske principe potrebno je ogromno angažiranje na političkom odgoju i obrazovanju.

Ključne riječi: obrazovanje, BiH, transformacija, demokratizacija, političko obrazovanje

Summary

Education was a powerful means of preserving the social order in socialism under the wings of which dwelled the Yugoslav fraternity and unity that further legitimised political activity. The change of the old educational title in the BiH case began in the war environment, so the schools were divided according to the military positions and battlefield lines, and politics recruited the curriculum to be used. Although a significant departure from the socialist paradigm has been made in Bosnia and Herzegovina, as well as a step towards the modernisation of the education system through the strengthening of national cultures and identities, the ideological idiosyncrasy has widened the gap. The goal of education in conflict-disadvantaged societies should not be the production of students who are able to pass exams and meet certain prescribed standards, but reducing the tension among

social groups by creating an environment in which stereotypes will be revealed and offered alternatives. For a progressive shift toward belief in universal democratic principles need enormous engagement in political education and education.

Keywords: *education, BiH, transformation, democratisation, political education*

U Bosni i Hercegovini obrazovanje je etnicizirano i u nadležnosti srednje, odnosno županijske razine. Prije rata nacionalizmi i povijesna iskustva u obrazovnom sustavu bili su minimalizirani i isticala se zajednička, „plastificirana“ jugoslavenska povijest. U to doba nastojala se stvoriti zajednička svijest i skupna umjetna memorija za sve stanovnike Jugoslavije.¹ Svojevrsna ideološka dekolonizacija, dejugoslavizacija, detitoizacija i renacionalizacija uslijedila je urušavanjem zajedničke države i ideološkog poretka. Ono što je prethodna vlast pokušala potisnuti u povijesni zaborav ponovno je zaživjelo u povijesnom sjećanju i obrazovnom sustavu. Jednostavna rješenja nastala raspadom jugoslavenskog sjećanja na niz nacionalnih ponovili su potvrđenu dihotomiju nas i Drugih. Ni jedna druga ideologija izuzev nacionalizma ne bi mogla tako brzo ispuniti vrijednosni vakuum nastao urušavanjem socijalizma. Nedvojbeno povijesno i kulturno naslijeđe BiH koje prati i ekonomska nerazvijenost zajedno s nedostatkom demokratskog iskustva predstavljaju važne razloge koji objašnjavaju usporene procese demokratizacije. Jednako je bitna činjenica da je bosanskohercegovačko društvo duboko podijeljeno, a nedavna ratna događanja stvorila su još dublje podjele. Nacionalni identitet u početnoj fazi transformacije odigrao je svoju ulogu, ali je dugotrajnim djelovanjem isključivo „na liniji etniciteta” postao disfunkcionalan za demokraciju. Iskustvo je uostalom pokazalo da je transformacija bila jednostavnija i brža u postkomunističkim državama koje nemaju izražene nacionalne podjele. U tranzicijskim zemljama obrazovanje je također prepoznato kao moćan potencijal u razvoju društvene kohezije i promicanju demokratskih vrijednosti. Slijedom navedenog analiziraju se mogućnosti demokratizacije BiH u okviru postojećeg obrazovnog sustava s obzirom da obrazovanje ima i zadaću promicanja demokratskih vrijednosti kao i ulogu političkog obrazovanja u ostvarivanju demokratskih vrijednosti. Iskustvo razvijenih i konsolidiranih demokracija pokazalo je da se demokratske vrijednosti i norme ne usvajaju samo iskustvom življenja u demokraciji već se moraju učiti i stjecati.

¹ Najbar-Agičić, Magdalena (2006) „Nastava povijesti u Republici Hrvatskoj i njezina zlouporaba“, u: Ramet, S. i Matić, D. (ur.) *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacije vrijednosti, obrazovanje, mediji*, Alineja, Zagreb, str. 175.

Funkcije obrazovanja

Obrazovanje se najopćenitije shvaća kao skup procesa i postupaka koji omogućuju svakom djetetu pristup kulturi.² Pored *kulturne transmisije* Parsons artikulira još četiri ključne funkcije obrazovanja: *inovativnost, socijalna integracija, osobni razvoj i selekciju*.³

Kao proces kultivacije obrazovanje je proželo učenje Ernesta Gellnera. Promatrajući međudnos kulture i organizacije, Gellner je uočio da nastankom pisma dolazi do kodifikacije kulture. Obrazovni sustav time postaje prva društvena i politička struktura s kojom se jedinka susreće, kojom se prenosi visoka kultura, a ovladavanje njome je preduvjet ekonomskog, socijalnog i političkog državljanstva.⁴ U svakodnevici u kojoj je ispreplitanje i suživot kultura imperativ vremena najvažnije pitanje koje se postavlja jeste kako se nositi sa funkcijom socijalne integracije u obrazovanju. Bush i Saltarelli (2000.) u svom djelu *The Two Faces of Education in Ethnic Conflict* pokazuju kako obrazovanje reflektira društvo oko sebe i vrlo lako može imati više dezintegrirajući nego integrirajući učinak. Autori navode nekoliko načina na koje obrazovanje može pogoršati neprijateljstvo u uvjetima etničkih tenzija: nejednakom distribucijom obrazovanja, obrazovanjem kao „oružjem“ u kulturnoj represiji, uskraćivanjem obrazovanja, manipuliranjem poviješću u političke svrhe, manipuliranjem udžbenicima, samopoštovanjem i mržnjom drugih te segregiranim obrazovanjem (kako bi se osigurala nejednakost, smanjeno poštovanje i stereotipiziranje).⁵ U obrazovanju se, zaključuju Bush i Saltarelli, prepoznaje reproducent postojećeg društvenog sustava. Alaida Asman smatra da nijedan ideal nije strašniji zakazao pred velikim i silnim životnim zadacima i više oscilirao između utopijskog ideala i političkog programa kao obrazovanje. „Nekada najdivnije u životu, najviša riječ čovječanstva (...) to tako hvaljeno obrazovanje nije postiglo ništa, a još je manje toga uspjelo da spriječi.“⁶ Time fundamentalno razmatranje postaje

² Peko, A. (1999) „Obrazovanje“, u: Mijatović, A. (ur.) *Osnove suvremene pedagogije*, Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb, 203–222.

³ Parsons, Talcott (1961) „The School Class as a Social System: Some of Its Functions in American Society“, u: Halsey, A. H., Floud, Jean, Anderson, C. Arnold (ur.): *Education, Economy, and Society: A Reader in the Sociology of Education*, The Free Press, New York; CollierMacmillan, London, str. 451–453.

⁴ Gellner, Ernest (1998) *Nacije i nacionalizam*, Politička kultura, Zagreb, str. 54.

⁵ Bush, K. D., Saltarelli, D. (2000) *The Two Faces of Education in Ethnic Conflict: Towards a Peacebuilding Education for Children*, UNICEF, United Nations Children's Fund, Innocenti Research Centre, Florence: str. 9–16.

⁶ Asman, Alaida (2002) *Rad na nacionalnom pamćenju: kratka istorija nemačke ideje obrazovanja*, Biblioteka XX vek, Beograd, str. 111.

„kako možemo obrazovanje učiniti značajnim da bismo ga na koncu učinili kritičkim i kako ga možemo učiniti kritičkim da bismo ga učinili emancipacijskim.“⁷ Nadmetanje države, zajednice i tržišta za primat u upravljanju obrazovanjem uzdrimalo je temelje postavljene u 17. stoljeću i perpetuiralo preostale funkcije obrazovanja: osobni razvoj, selekciju i inovativnost. Podjela gradiva po godištima raspoređenim po hijerarhijski posloženim nastavnim predmetima u trajanju školskog sata dobila je dostojnog oponenta koji protežira „obrazovanje po mjeri čovjeka“. Nova „kultura obrazovanja“ koja traga za lekcijama koje će omogućiti učenje onoga što će biti ključno u budućnosti moralni je, a i ekonomski imperativ. „Moralna je zbog toga što dobrobit, a naposljetku i sreća svakog čovjeka proizlazi iz znanja, vještina i pogleda na svijet koji su rezultat kvalitetnog obrazovanja. Ekonomska je zato što bogatstvo nacija više nego ikada ovisi o sposobnosti primjene znanja.“⁸

Politika obrazovanja u Bosni i Hercegovini

Terminografski pristup prema političkom u našim standardnojezičnim leksicima sazeo je sve tri dimenzije političkog u isto nazivlje „politika“. Stoga prečesto obje, strukturna i sadržajna dimenzija (polity i policy), ostaju zatočene u zamci zajedničkog imenitelja sa procesnom dimenzijom (politics). Intencija za dokidanjem ili pak protjerivanjem političkog u prostor oklijevanja u obrazovanju proizlazi iz nerazumijevanja različitosti ovih dimenzija, ali i gubljenja iz vida njihovih dodirivanja. Politika (politics) obrazovanja, iako demistificirana kao janusovsko lice obrazovanja uslijed detektiranja djelovanja političkih struktura, aktera i procesa, ne promatra se kao patološka pojava pogodna za „političku smrt“ jer „isključivanje obrazovanja iz političke rasprave neće otkloniti njegovu političnost, nego zamagliti procese njezina konstituiranja.“⁹ Ideologija, institucije, interesi i procesi donošenja odluka i glasovanja koji utječu na obrazovanje u rakursu su politike obrazovanja.¹⁰

⁷ Giroux, Henry (2013) „Ideologija i ljudsko djelovanje u procesu obrazovanja“, u: Perica, Ivana (ur.) *Političko-Pedagoško: Janusova lica pedagogije*, Udruga Blaberon, Zagreb, str. 11.

⁸ Sahlberg, P. (2012) *Lekcije iz Finske*, Školska knjiga, Zagreb, str. 25.

⁹ Žiljak, T. (2009) „Rad na obrazovnoj politici umjesto depolitizacije obrazovanja“, *Odgojne znanosti* 11 (2), str. 433.

¹⁰ Heck, R. (2004) *Studying Educational and Social Policy: Theoretical Concepts and Research Methods*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, str. 15.

Tehnokratska racionalnost koja je ostavila snažan utjecaj na obrazovne teorije ignorirala je činjenicu da su škole ideološka i instruktivna mjesta. „Vezana za slavljenje faktografskog i upravljanje 'vidljivim', pozitivistička racionalnost isključuje iz svoje perspektive one kategorije i pitanja koja upućuju na područje ideologije. Fiksirani na logiku neposrednosti, takvi teoretičari pronašli su utočište u svijetu privida i stoga odbili preispitati internu logiku kurikuluma kako bi razotkrili njegova skrivena značenja, strukturirane tišine ili nehotične istine.”¹¹ Danas je neupitno da su škole dominirajući državni ideološki aparat¹² koji uspostavlja kodove identiteta i odgaja učenike u duhu poželjnih nacionalnih i političkih vrijednosti. Tako sastavljen katekizam odlučuje što će biti zajedničko i upamćeno, a što će se prepustiti zaboravu, stoga svaki kolektivni identitet oboli od selektivnosti i opsjednut je zajedničkim tumačenjem prošlih događaja i doživljenog kojima oklijevanjem i odugovlačenjem daje utočište. Aida Asman je obrazovanje imenovala ključnom formom koju kulturno pamćenje pridobiva na samom početku modernizacije društva.¹³ Epohom jačanja nacije, navodi Asman, obrazovanje mijenja svoj profil, odvaja se od norme univerzalne humanosti i isprepliće s posebnostima naroda ukorijenjenog u određen jezik, povijest i teritoriju. Nastala nacionalna znanost mijenja konture u istom trenutku kad se odnos država – nacija zamjenjuje odnosom država – društvo. U fokus se vraća društvena znanost iako prevrednovanje ne treba gledati kroz prizmu potpunog vrijednosnog obrata.¹⁴

Obrazovanje i dalje ostaje zatvorenik nacije-države. Njegov nukleus čini nacionalna grupa predmeta. Tako je u Bosni i Hercegovini u škole uveden vjeronauk, a marksizam i teorija i praksa samoupravnog socijalizma izbačeni iz nje.¹⁵ Promjena starog obrazovnog titulara u bosanskohercegovačkom slučaju je započeta u ratnom okruženju pa su škole podijeljene prema vojnim pozicijama i crtama bojišnice, a politika je regrutirala nastavni plan i program koji se koristio.¹⁶ Četverogodišnji rat završio je potpisivanjem Daytonskog mirovnog sporazuma, složeno strukturiranog dokumenta, jedinstvenog u povijesti međunarodnih odnosa, koji je Bosnu i Hercegovinu ostavio bez atributa „republika“, a osim zemljovida odredio je ustavno

¹¹ Giroux, Henry (2013) „Ideologija i ljudsko djelovanje u procesu obrazovanja“, u: Perica, Ivana (ur.) *Političko-Pedagoško: Janusova lica pedagogije*, Udruga Blaberon, Zagreb, str. 12.

¹² Althusser, Louis (2009) *Ideologija i državni ideološki aparati*, Karpos, Beograd.

¹³ Asman, *nav. dj.*, str. 9.

¹⁴ Nora, *nav. dj.*, str. 142.

¹⁵ Žiljak, T. (2013) „Dvije faze obrazovne politike u Hrvatskoj nakon 1990. godine“, *Andragoški glasnik* 17(1), str. 10.

¹⁶ Diegoli, Tomasso (2007) *Kolektivno pamćenje i obnova društva u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini*, Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, Sarajevo, str. 55.

rješenje te ustrojstvo raznih oblasti društvenog života i prijelaznog razdoblja. Daytonska konstrukcija bosanskohercegovačke države rezultirala je sa 13 obrazovnih jurisdikcija. Obrazovanje se u tom dokumentu spominje samo kao dio Aneksa šest u kojem se naglašava „pravo na obrazovanje“, čime je nacionalna razina tek jamac, a sve ostalo je ostavljeno političkom odlučivanju na razini dvaju entiteta. U Federaciji Bosne i Hercegovine deset županija provode svoje obrazovne politike neovisno, a Federalno ministarstvo obrazovanja im je tek koordinirajuće tijelo. Također, nije obvezna ni njihova međusobna suradnja, a otežavajući faktor je i stalni lokalni politički i roditeljski pritisak na obrazovna pitanja.¹⁷ Za razliku od Federacije BiH, obrazovni sustav Republike Srpske je unificiran i centraliziran pod kontrolom Ministarstva obrazovanja koje vodi pedagoška institucija u Banjoj Luci. Država Bosna i Hercegovina, iako izvorni supstrat ovih teritorijalnih jedinica, nema suverenitet nad ključnim faktorom autointegracije. Teško je, kao što primjećuje Torsti, u zemlji različitosti očekivati jedinstven obrazovni sustav.¹⁸

Uloga međunarodne zajednice

Makrorazina pored nacionalne podrazumijeva i međunarodnu dimenziju što akcentuira njenu ulogu, napose u tranzicijskom procesu gdje vanjski akteri postaju ključan faktor koji oblikuje lapidarnu sliku obrazovanja.¹⁹ U bosanskohercegovačkom slučaju to je značilo institucionalizirani egzil obrazovnog sustava, raspolućenog po enklavama kroz projekt „dviju škola pod jednim krovom“. Projekt se odnosi na dvije različite, nacionalno-orijentirane škole, sa odvojenom administracijom, koje djeluju u istoj zgradi. Djeca se dijele s obzirom na nacionalnu grupu i jedni koriste školsku zgradu ujutro, dok oni s drugačijim nacionalnim predznakom školsku zgradu imaju na raspolaganju poslijepodne ili su tamo gdje vrijeme nije faktor razdiobe prostorno odijeljeni katovima.²⁰ Projekt škola kojima je zajednički jedino

¹⁷ Premilovac, A. (2007) „Education in Bosnia and Herzegovina: A Neglected Security Issue“, Govor na parlamentarnoj skupštini OESS-a, Portorož, Slovenija.
URL:<http://www.stabilitypact.org/> (1. 12. 2016).

¹⁸ Torsti, P. (2003) *Divergent Stories, Convergent Attitudes: A Study on the Presence of History, History Textbooks and the Thinking of Youth in post-War Bosnia and Herzegovina*, Taifuuni, Helsinki.

¹⁹ Žiljak, T. (2013) „Dvije faze obrazovne politike u Hrvatskoj nakon 1990. godine“, *Andragoški glasnik* 17(1), str. 93.

²⁰ Analiza obrazovnog zakonodavstva u Bosni i Hercegovini (UNICEF, 2009) pokazala je da je BiH osigurala primjereni pravni okvir za ostvarivanje prava na obrazovanje za sve svoje građane, a u zakonima i drugim aktima BiH ne postoji norma na temelju koje bi se

krov našao se pred stečajem jer je glavno mjerilo uspjeha bio broj djece povratnika koji pohađaju škole, a ne promjena uvjeta pod kojima ih se poučava ili sadržaja koji se uče.²¹ Apsurd je da se računalo na te škole kao preduvjet opstanka krhkog mira na područjima gdje dvije nacije žive usko jedna pored druge. Drugi je apsurd da međunarodna zajednica, koja je potaknula ovakvo rješenje, sada zahtijeva od BiH da ukine taj fenomen i to na najvišoj međunarodnoj razini (odbor UN-a). Umjesto formule za integriranje vanjski akter je pronašao formulu za dodatno isključivanje.²²

Međunarodne organizacije još su jednom utjecale na politiku obrazovanja 1999. godine kada se Bosna i Hercegovina prijavila za članstvo u Vijeću Europe. Jedan od zahtjeva za pristupanje odnosio se na povlačenje potencijalno uvredljivog i/ili propagandnog materijala iz udžbenika prije početka nove školske godine. Svi ministri obrazovanja potpisali su u srpnju iste godine Sporazum o uklanjanju spornog materijala iz udžbenika, a mjesec dana poslije potpisali su i sporazum koji je utvrđivao proceduru uklanjanja spornih sadržaja s obzirom da nije bilo vremena za tiskanje novih udžbenika. Sadržaji su se uklanjali zacrnjivanjem teksta, a politička borba dobila je pečat sljedećeg sadržaja: „Sljedeći odlomak sadrži materijal čija istinitost nije utvrđena, ili koji može biti uvredljiv ili može navoditi na pogrešne zaključke: ovaj materijal se trenutačno nalazi u procesu pregledanja.“²³ Međunarodna zajednica i političke stranke su u ovoj brzopletoj reakciji zapostavile ulogu nastavnika kao najznačajnijeg aktera u provedbi ove loše osmišljene odluke.²⁴ Godinu nakon „zabranjenih tekstova“ slijedila je

postojanje „dviju škola pod jednim krovom“ moglo smatrati zakonski utemeljenim te je, samim time, postojanje takvih škola protupravno.

²¹ Torsti, P. (2009) „Segregated Education and Texts: a Challenge to Peace in Bosnia and Herzegovina“, *International Journal on World Peace*, XXVI (2), str. 75.

²² Istraživanje UNICEF-a iz 2009. pokazalo je da takve škole još uvijek egzistiraju te produbljuju podjelu među konstitutivnim narodima reflektirajući najizraženije socijalne distance. Strah se pokazao kao glavni generator etničkih distanci – oni koji su u manjini reagiraju zatvaranjem u odnosu na druge, nastojeći se na taj način zaštititi od asimilacije i gubitka identiteta. Istraživanje je ukazalo da su gotovo svi ispitani učenici unutar jedne od škola „pod istim krovom“ doživjeli vrijeđanje na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi ili su bili svjedoci lošeg ponašanja prema djeci samo zato što su pripadnici druge nacionalnosti, dok su svi ispitani nastavnici iz iste škole izjavili kako nisu primijetili da se netko u školi loše ponaša prema djeci jer su pripadnici druge nacionalnosti ili vjere. Općenito, gotovo 90% nastavnika ne uočava pojavu vrijeđanja ili maltretiranja djece pripadnika druge nacionalnosti i vjere u njihovim školama (UNICEF, 2009).

²³ Torsti, P. (2003.) *Divergent Stories, Convergent Attitudes: A Study on the Presence of History, History Textbooks and the Thinking of Youth in post-War Bosnia and Herzegovina*, Taifuuni, Helsinki, str. 13.

²⁴ Zacrnjeni paragrafi mogli su se pročitati na oglasnim pločama škola, a čitljivost istih na svjetlosti posebno je zainteresirala učeničku radoznalost.

zabrana uvoza udžbenika iz drugih zemalja u Bosnu i Hercegovinu kako bi se dokinula ratna praksa korištenja nastavnih planova i programa i udžbenika iz susjednih zemalja, a koja se opet vješto zaobišla tiskanjem istih u Bosni i Hercegovini.²⁵

Nova faza politike obrazovanja

Među kreatorima politike u dosadašnjim fazama ostala je neprimjetna epistemička zajednica. Sahlberg je, dekodirajući ključne smjerokaze koji vode do nove kulture obrazovanja – nacionalna vizija, profesionalna suradnja i javno djelovanje – definirao visokokvalitetne nastavnike, zajednice sklone učenju i snažne profesionalne asocijacije kao lučonoše novoga puta.

Iako je u Bosni i Hercegovini učinjen značajan odmak od socijalističke paradigme i korak ka modernizaciji obrazovnog sustava kroz jačanje nacionalnih kultura i identiteta, epistemička zajednica je još bez svog ritornela. Kako jačanje nacionalnoga, inače ustaljeni tranzicijski korak, u bosanskohercegovačkom slučaju ne bi izgradio stupovlje obrazovnog aparthejda impregniranog dekadansom, potrebno je učiniti odmak od plastične frazeologemske preobrazbe obrazovanja do obrazovanja za demokraciju i interkulturalizam hranjenih nezavisnim i kritičkim razmišljanjem i smislenim argumentiranjem. Pratiti putanju ovog ambicioznog nauma znači posegnuti za zahtjevom radikalne promjene u metodama poučavanja i učenja. Pred nastavnika će biti stavljen zahtjev udomitelja nove teksture, pred kurikulum obveza da udahne život zahtjevu praktičnog djelovanja i društvene odgovornosti. Borba za takvu obrazovnu naraciju trebala bi postati moto europeizacijske faze i samo takva bi mogla ostvariti funkciju političke socijalizacije i prijenos određenih vrijednosti te razotkrivati stereotipe i nuditi alternative. Jednako kako se danas jača integracija ciljne grupe, utoliko se može jačati integracija cijeloga društva. Odmak od narativa po kojima je čovjek uvijek i vazda Kain svome bratu vratilo bi potrtu nadu u individualizaciju kolektiva i vjeru u Kantovu paradigmu ljudskog roda gdje se svaki čovjek poštuje kao čovjek. Do tada iscjediteljski potencijal obrazovanja ostaje iza bodljikave žice etničkih, konfesionalnih, klasnih, spolnih razdjelnica, a obrazovanje nesposobno da odgaja učenike koji u različitostima prepoznaju ljepote i sličnosti, koji o njima diskutira odbacujući ideje, a nikad ljude, razvijajući toleranciju.²⁶

²⁵ Torsti, P. (2009) Segregated Education and Texts: a Challenge to Peace in Bosnia and Herzegovina, *International Journal on World Peace*, XXVI (2), str. 67–68.

²⁶ Diegoli, Tomasso (2007) *Kolektivno pamćenje i obnova društva u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini*, Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, Sarajevo, str. 28.

Obrazovanje je u tranzicijskim i postkonfliktnim društvima prepoznato kao jedno od najvažnijih sredstava za razvoj društvene kohezije koje treba omogućiti puno i djelotvorno sudjelovanje u svim sferama života na ravnopravnoj osnovi. Pritom je, s jedne strane, sredstvo za očuvanje i prenošenje temeljnih elemenata identiteta, a s druge strane, obrazovanje je jedan od najdjelotvornijih načina za uspostavljanje i unaprjeđenje interkulturalnih kontakata i razumijevanja. Na taj društveno konstruktivni utjecaj obrazovanja upozorili su i Bush i Saltarelli (2000). Prigušivanje konflikta, briga i održavanje tolerantne klime, desegregacija umova, lingvistička tolerancija, njegovanje inkluzivnog građanstva, razoružavanje povijesti, programi obrazovanja za mir te obrazovna praksa kao eksplicitni odgovor na državnu represiju kapaciteti su obrazovanja koje je istaknuo spomenuti dvojac. Od navedenih pozitivnih utjecaja obrazovanja za BiH su dva iznimno važna: inkluzivno građanstvo i programi obrazovanja za mir. Potonji program (Education for peace) prisutan je u Bosni i Hercegovini od 2000. godine. Tada dvogodišnji pilot-projekt je na početku uključivao šest škola, a kasnije su pridružene još dvije. Nakon šest mjeseci vlasti Bosne i Hercegovine i međunarodna zajednica zatražili su da se više škola uključi u program, pa tako između 2003. i 2007. godine 100 srednjih i šest osnovnih škola integriraju *Obrazovanje za mir* u svoj nastavni plan i program. Pokazalo se da je nedostižan plan bio da se za razdoblje između 2007. i 2012. uvede *Obrazovanje za mir* u sve osnovne i srednje škole. Program je također uključio svih osam državnih sveučilišta/univerziteta u zemlji kako bi se *Obrazovanje za mir* uključilo u obvezno pedagoško-psihološko obrazovanje nastavnika. Njegovanje inkluzivnog građanstva je prisutno putem predmeta „Građansko obrazovanje/Demokratija i ljudska prava“ (zavisno o jezičnom području) koji je dio bh. obrazovnog sustava već desetak godina te se izučava po jednu školsku godinu u osnovnoj i srednjoj školi. Važno je napomenuti da je ovaj nastavni predmet bio dio nastavnih planova i programa osnovnih i srednjih škola u RS-u, Federaciji i Distriktu Brčko, ali je na nivou Federacije ukinut i odluka o njegovom ponovnom uvođenju je prepuštena županijskim ministarstvima obrazovanja. Pa tako u osnovnim i srednjim školama koje rade po NPP-u na bosanskom i srpskom jeziku građansko obrazovanje je prisutno kao zaseban nastavni predmet, dok se u osnovnim školama koje rade prema NPP-u na hrvatskom jeziku sadržaji iz područja građanskog obrazovanja poučavaju na satu razrednog odjela i interdisciplinarno, a u srednjim školama je predviđen zasebni nastavni predmet koji bi se poučavao tijekom jednog polugodišta. Uz sveprisutan problem segregacije vidljiv je nedostatak kontinuiteta budući da, gdje i postoji zaseban nastavni predmet, poučava se samo tijekom jedne školske

godine u osnovnom i jedne školske godine u srednjem obrazovanju.²⁷ Pritom je važno naglasiti kako je potreba za inkluzivnim građanstvom problem i suvremene demokracije u kojoj se događa postepeno nestajanje njezina osnovnog subjekta –zainteresiranog za opće dobro i politički angažman. Posljedice takvog trenda, prema velikom broju teoretičara, mogle bi biti čak i fatalne i ugroziti stabilnost demokratske političke zajednice. Zbog toga je i u konsolidiranim demokracijama jasno da mora postajati politička participacija i političko obrazovanje.

Većina političkih analitičara suglasila bi se o tome da je u BiH demokratska politička kultura nerazvijena. U BiH je, s obzirom na izraženi demokratski deficit, koncept političkog obrazovanja nužan jer je upravo obrazovanje, kako je napisao Sidney Verba, najbolja zamjena za nerazvijenu političku kulturu.

Političko obrazovanje i demokratizacija

Moglo bi se reći da je oduvijek bilo jasno kako se ljudi moraju obrazovati za sudjelovanje u političkoj sferi. O tome, kao što navodi Berto Šalaj, svjedoči pregled povijesti političke misli. Aristotel je smatrao da politički sustav ne može opstati ako se ljudi ne odgajaju u vrlinama. Moralno dobri građani činit će stabilnom i uspješnom svoju političku zajednicu i obrnuto, pravednost i umnost zakona jamčit će perfektuiranje građana. „Ako neki ustav promiče – Aristotelov odgoj za vrline moralnu dobrobit zajednice, on je valjan, a važan doprinos tome treba biti javna paideia. To znači plediranje za javnost odgoja koji ne može biti privatn, jer ni građani nisu takvi.“²⁸

Demokracija kao oblik vladavine koji proizlazi iz naroda nema smisla, kako piše Vujčić, „ukoliko netko drugi odlučuje umjesto demosa. Ako netko drugi odlučuje o svemu 'u ime' ljudi, onda to umanjuje njihovo dostojanstvo subjekata povijesti.“²⁹ Sudjelovanje u zajednici i političkim pitanjima preduvjet je izgradnje demokratskog sustava, a promicanje demokratskih vrijednosti obveza je obrazovnih institucija.

²⁷ Hrlović, Dž. (2012) *Obrazovanje javnosti o pravnom sistemu u Bosni i Hercegovini: Pregled potreba, mogućnosti i kapaciteta*, Analitika – centar za društvena istraživanja, Sarajevo.

²⁸ Šalaj, B. (2006) „Političko obrazovanje u školama nepotrebna politizacija ili važan uvjet demokracije: Slučaj Engleska“, u: *Politička misao*, Vol. XLIII, br. 2, str. 79.

²⁹ Vujčić, V. (2000) „Politička participacija“, u: *Politička misao: časopis za politologiju*, Vol. 37 No. 1, str. 116.

Prema istraživanju koje je provedeno 2008. godine, najniža potpora demokraciji od svih europskih država bila je u BiH. Tek je 29 posto građana ocijenilo demokraciju najboljim oblikom vlasti. Tako slabi rezultati o potpori demokraciji, kako navodi B. Šalaj, sugeriraju da bi građani BiH u nekoj ozbiljnoj krizi mogli prihvatiti nedemokratska rješenja.³⁰ Ako uzmemo u obzir navedeno i dovedemo u korelaciju zabrinjavajuće podatke o potpori demokraciji i smisao demokratizacije koji se ostvaruje uvjerenošću građana da su vrijednosti demokracije te koje omogućuju njihovu slobodu, autonomiju, različitost i jednakost, složenost demokratizacije BiH postaje lako razumljiva. Demokratizacija se isto kao kultura ne može nametnuti ni ispuniti samo formalnim institucionalnim ili zakonodavnim promjenama. Ljude se ne može prisiliti da vjeruju u demokratske vrijednosti. Za progresivan pomak u smjeru uvjerenja u univerzalne demokratske principe potrebno je ogromno angažiranje na političkom odgoju i obrazovanju. Politička znanost i iskustvo razvijenih i konsolidiranih demokracija pokazali su da se demokratske vrijednosti i norme ne usvajaju samo iskustvom življenja u demokraciji već se moraju učiti i stjecati.

„Nužnost suprotstavljanja rastućoj političkoj apatiji i nezainteresiranosti građana u etabliranim demokracijama i potrebu izgradnje demokratske političke kulture u novodemokratiziranim državama – značajan dio analitičara počinje ukazivati na političko obrazovanje.“³¹ Jedan od utemeljitelja političko-kulturalnog pristupa politici Siney Verba također potvrđuje značaj političkog obrazovanja. „Najbolji proricateelj političke aktivnosti je obrazovanje.“³² Obrazovani građani su prema provedenim istraživanjima općenito više podržavali demokratske principe i iskazivali veću spremnost djelovati za korist zajednice. Iz takvih istraživanja možemo zaključiti, kako navodi Vujčić, da nije dovoljno usmjeriti odgoj za demokraciju o formalnim institucijama ili realnim političkim procesima. Iz školskih udžbenika učenici ne uče kako su i oni odgovorni za demokraciju, navodi Vujčić. „Građanska participacija prezentira se kao kontaktiranje lidera, organiziranje interesnih grupa i stranaka, te glasovanja na izborima. A da građani trebaju dodatne vještine i znanje za rješavanje socijalnih dilema s kojim se suočavaju – to ostaje bez odgovora.“³³

³⁰ Šalaj, B. (2004) „Socijalno i političko povjerenje u BiH“, u: *Političke analize*, Vol. 4, No. 1, str. 13.

³¹ Šalaj, B. (2003) „Modeli političkog obrazovanja u školskim sustavima europskih država“, u: *Politička misao*, Vol. 39, No. 3, str. 133.

³² Verba, S. (1999) *Representative democracy and democratic citizens: Philosophical and empirical understandings*, Brasenose College, Oxford, str. 284.

³³ Vujčić, V. (2009) *Kultura i politika*, Politička kultura, Zagreb, str. 266.

Politički odgoj i obrazovanje dio je obrazovnog sustava BiH i, premda je različito koncipirano u BiH, sadržajno je, čini se, više riječ o formalnom političkom obrazovanju.³⁴ Na to upućuju empirijska istraživanja o angažiranju mladih u politici koje je 2015. u BiH provela fondacija Fridirch Ebert Stiftung. Prema dobivenim podacima tek je 10% mladih u BiH kroz volontiranje iskazalo spremnost da doprinese zajednici, a 16 % pokazalo je interes za politiku. Rezultati istraživanja UNDP-a još su alarmantniji. Veliki broj mladih, čak 93%, nije uključen u društveno-političke aktivnosti, 3,2 % je uključeno u stranačke aktivnosti, a 1,4% mladih je sudjelovalo u prosvjednim aktivnostima.³⁵ Naglašena pasivnost prema društvenom i političkom razvoju na koju upozoravaju istraživanja potvrđuje kako političko obrazovanje o formalnim institucijama ne doprinosi značajno u demokratizaciji društva. Iz takve obrazovne koncepcije o politici ne reproducira se, ili barem ne dovoljno, jedna od glavnih odlika demokratske političke kulture, a to je spremnost na političku participaciju i zainteresiranost za političke događaje.

Koncept formalnog političkog obrazovanja nije „prijetnja“ pasivnom repetitivnom modelu političkog ponašanja, zato što živimo u društvu koje stalno reproducira ponavljajuće modele ponašanja koji su naglašeno konformistički. Takav model može potiskivati jedino političko obrazovanje koje će jačati racionalnost slobodnog izbora. Ako se ima u vidu ozbiljan potencijal koje obrazovanje ima u demokratizaciji i, s druge strane, demokratske deficite BiH, trebalo bi možda razmišljati i šire izvan školskog obrazovnog sustava. Građansko i političko obrazovanje ima značajne mogućnosti u demaskiranju političkih manipulacija i političkih spinova „preko kojih se blokira društveni angažman tako što se životna pitanja, strategijom zastrašivanja, politizuju i stavljaju u ravan zaštite vitalnih etničkih interesa od unutrašnjih ili vanjskih 'neprijatelja'.“³⁶ Obrazovanje je, smatra i Verba, najbolja zamjena za vrijeme tranzicijskim državama koje nemaju demokratskog iskustva.

³⁴ Tri različita NPP-a posljedica su zakonom propisanih nadležnosti u okviru obrazovanja – u RS-u obrazovanje je u nadležnosti entiteta, a u Federaciji BiH u ovlasti kantona. Tako postavljena nadležnost daje pravo svakoj razini da samostalno kreira zakone iz oblasti obrazovanja, propisuje nastavne planove i programe, određuje udžbeničku politiku.

³⁵ Dušanić, S., Lakić, S., Turjačin, V. (2017) *Građansko i političko učešće mladih psihološki pristup*, Friedrich Ebert Stiftung, Banja Luka, str. 10.

³⁶ *Isto*, str. 142.

Zaključak

Obrazovanje nije neutralno, dapače, najčešće je usko povezano s ideologijom te se odatle postavlja pitanje kakva je uloga škole i kakvo je obrazovanje u društvima koja su pretrpjela ili trpe etnički konflikt i koja baštine demokratski deficit. Ako imamo na umu da je iskustvo razvijenih i konsolidiranih demokracija pokazalo da se demokratske vrijednosti i norme ne usvajaju samo iskustvom življenja u demokraciji već se moraju učiti i stjecati, značaj obrazovanja je podvostručen. Obrazovanje je, s jedne strane, sredstvo za očuvanje i prenošenje temeljnih elemenata identiteta, a s druge strane, jedan od najdjelotvornijih načina za uspostavljanje i unaprjeđenje interkulturalnih kontakata i razumijevanja. Koncept obrazovanja trebalo bi tako biti usmjeren na razvoj političke svijesti, kritičkog mišljenja i usvajanje vještina u savladavanju dilema kolektivnog djelovanja.

U toj koncepciji političkog obrazovanja sve o demokraciji ne bi bilo, kako piše Vujčić, samorazumljivo. Koliko god ovakvo razmišljanje, a još više očekivanje njegove primjene u BiH, izgledalo kao čista „politička naiva“, ipak nema evolucije demokratizacije bez ovakve naive koja jedino može mijenjati političku svijest. Ukoliko ljudi nisu uvjereni u demokratske vrijednosti, onda je i teško demokratski vladati. Ako čak i uzmemo u obzir presumpciju kako će političke elite u BiH postići konsenzus o institucionalnom dizajnu države koji će biti prihvatljiv za sva tri naroda na način koji bi omogućio optimalno ostvarivanje kolektivnih i individualnih prava Hrvata, Bošnjaka i Srba, uspostavio bi se, ipak, tek institucionalni okvir. Ustavno rješenje postignuto na takav način svakako bi imalo demokratsku kvalitetu za razliku od postojećeg nametnutog, ali bez internaliziranih vrijednosti i normi, „duha poretka“. Novi dizajn države ne može ostvariti očekivani napredak u BiH ukoliko se ne budu poticale vrijednosti koje će ga podržavati. Prema tome, izgledi za konsolidiranje i postupno otklanjanje devijacija, a time i europsku perspektivu BiH nisu mogući bez obvezne političke edukacije. Zato bi se navedene smjernice političkog obrazovanja trebale produbljivati za vrijeme školske svakodnevice, ali i doživljavati i prokušavati u svakodnevnom životu. Samo ovakav konceptualni smještaj može obrazovanje učiniti bastionom protiv deprivacije u svijetu stidljivih međukulturalnih dodirivanja.

Literatura

1. Althusser, Louis (2009) *Ideologija i državni ideološki aparati*, Karpos, Beograd.
2. Asman, Alaida (2002) *Rad na nacionalnom pamćenju: kratka istorija nemačke ideje obrazovanja*, Biblioteka XX vek, Beograd.
3. Bush, K. D., Saltarelli, D. (2000) *The Two Faces of Education in Ethnic Conflict: Towards a Peacebuilding Education for Children*. Florence: UNICEF, United Nations Children's Fund, Innocenti Research Centre.
4. Cipek, Tihomir (2009) „Sjećanje na 1945: čuvanje i brisanje: O snazi obiteljskih narativa“, u: Bosto, S., Cipek, T. (ur.). *Kultura sjećanja: 1945. Povijesni lomovi i svladavanje prošlost*, Disput, Zagreb.
5. Diegoli, Tomasso (2007) *Kolektivno pamćenje i obnova društva u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini*, Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, Sarajevo.
6. Dušanić, S., Lakić, S., Turjačin, V. (2017) *Građansko i političko učešće mladih psihološki pristup*, Friedrich Ebert Stiftung, Banja Luka.
7. Gellner, E. (1998) *Nacije i nacionalizam*, Politička kultura, Zagreb.
8. Giroux, Henry (2013) „Ideologija i ljudsko djelovanje u procesu obrazovanja“, u: Perica, Ivana (ur.) *Političko-Pedagoško: Janusova lica pedagogije*, Udruga Blaberon, Zagreb.
9. Heck, R. (2004) *Studying Educational and Social Policy: Theoretical Concepts and Research Methods*, Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
10. Hrlović, Dž. (2012) *Obrazovanje javnosti o pravnom sistemu u Bosni i Hercegovini: Pregled potreba, mogućnosti i kapaciteta*, Analitika – centar za društvena istraživanja, Sarajevo.
11. Najbar-Agičić, Magdalena (2006) „Nastava povijesti u Republici Hrvatskoj i njezina zlouporaba“, u: Ramet, S., Matić, D. (ur.) *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacije vrijednosti, obrazovanje, mediji*, Alineja, Zagreb, 169–191.
12. Nora, Pierre (2006) „Između pamćenja i historije: problematika mjesta“, u: Brkljačić, Maja, Prlenda, Sandra (ur.), *Kultura pamćenja i historija*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, str. 21–45.
13. Parsons, Talcott (1961) „The School Class as a Social System: Some of Its Functions in American Society“, u: Halsey, A. H., Floud, Jean, Anderson, C. Arnold (ur.) *Education, Economy, and Society: A Reader in the Sociology of Education*, The Free Press, New York; CollierMacmillan, London, 434–455.
14. Peko, A. (1999) „Obrazovanje“, u: Mijatović, A. (ur.) *Osnove suvremene pedagogije*, Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb, 203–222.
15. Premilovac, A. (2007) „Education in Bosnia and Herzegovina: A Neglected Security Issue“, Govor na parlamentarnoj skupštini OESS-a, Portorož, Slovenija, [Url:http://www.stabilitypact.org/](http://www.stabilitypact.org/) (1. 12. 2016).
16. Sahlberg, P. (2012) *Lekcije iz Finske*, Školska knjiga, Zagreb.
17. Šalaj, B. (2003) „Modeli političkog obrazovanja u školskim sustavima europskih država“, u: *Politička misao*, Vol. 39, No. 3.

18. Šalaj, B.(2004) „Socijalno i političko povjerenje u BiH“, u: *Političke analize*, Vol. 4, No. 1.
19. Šalaj, B. (2006) „Političko obrazovanje u školama nepotrebna politizacija ili važan uvjet demokracije: Slučaj Engleska“, u: *Politička misao*, Vol. XLIII, br. 2.
20. Torsti, P. (2003) *Divergent Stories, Convergent Attitudes: A Study on the Presence of History, History Textbooks and the Thinking of Youth in post-War Bosnia and Herzegovina*, Taifuuni, Helsinki.
21. Torsti, P. (2009) „Segregated Education and Texts: a Challenge to Peace in Bosnia and Herzegovina“, *International Journal on World Peace*, XXVI (2), 65–82.
22. UNICEF (2009) *Podijeljene škole u Bosni i Hercegovini*, UNICEF BiH, Sarajevo.
23. Verba, S. (1999) *Representative democracy and democratic citizens: Philosophical and empirical understandings*, Brasenose College, Oxford.
24. Vujčić, V. (2000) „Politička participacija“, u: *Politička misao: časopis za politologiju*, Vol. 37, No. 1.
25. Vujčić, V. (2009) *Kultura i politika*, Politička kultura, Zagreb.
26. Žiljak, T. (2009) „Rad na obrazovnoj politici umjesto depolitizacije obrazovanja“, *Odgojne znanosti* 11 (2), 179–194.
27. Žiljak, T. (2013) „Dvije faze obrazovne politike u Hrvatskoj nakon 1990. godine“, *Andragoški glasnik* 17(1), 7–25.